

MODERN ÖNCESİ DEVLETİN YÖNETİM ANLAYIŞI

Yazar: Abdullah KÖKTÜRK¹

Öz

Devletin oluşumu insanlık tarihi içindeki önemli olaylardan birisini oluşturmaktadır. Tarımın ortaya çıkışı, mülkiyetin oluşumu ve korunması ihtiyacı devleti ortaya çıkarmıştır. Çağlar boyunca üretim ilişkilerindeki gelişim ve değişim yeni devlet şekillerini gerektirmiş, her yeni devlet ve üretim şekli kendisi ile uyumlu eğitim, hukuk ve askerlik gibi kurumlarını da beraberinde getirmiştir. Bu çalışmada devletin oluşumundan modern devlete geçen süreçte yönetim anlayışlarının özelliklerinin incelenmesi amaçlanmıştır.

Anahtar Kelimeler: Antik devlet, Feodal devlet, Geleneksel devlet, Mutlak devlet, Eflatun, İbn-i Haldun, Makyaveli, Nizamü'l Mülk, Poggi, Weber.

Understanding of State Regimes before Modern Ages

Abstract

The formation of the state is one of the important events in the history of humanity. The emergence of agriculture, protection of property and the need for the formation of the ownership has revealed the state. Throughout the ages, the development and change in the production relations have necessitated the new state forms, which have brought about well-matched educational, juristical, and military institutions. The aim of this study is to investigate the properties of regimes regarding from the state to modern state.

Key Words: Ancient state, Feodal state, Traditional state, Absolute state, Plato, İbn-i Haldun, Machiavelli, Nizamü'l-Mulk, Poggi, Weber.

Giriş

Devlet, Eflatun ve Aristo'dan beri binlerce yıldır düşünürlerin inceleme alanı olmuş ve insanlık tarihinin belli aşamalarında farklı devlet tanımları ortaya çıkmıştır. Tarihin değişik dönemlerinde devletin

---

¹ HAK Stratejik Araştırmalar Enstitüsü, Strateji ve Stratejik Araştırmalar Ana Bilim Dalı Başkanı, E-posta:abdullakokturk@gmail.com

tanımlanmasında farklılıkların olması, devletin tarihsel ve diyalektik bir gerçeklik olmasındandır. Tarihteki farklı devletler, toplumların bir önceki krizlerinin üzerine inşa edilmiştir. Antik çağın köleci devletindeki bunalım feodal devleti, feodal devletteki krizler bir geçiş dönemi ile kapitalist devleti, kapitalizmin krizleri ise sosyalist ve liberal devleti yaratmıştır. Bütün bu kriz ve bunalımlar, üretim araçlarındaki gelişimin yeni bir birikim süreci oluşturması, ancak eski üretim ilişkilerinin bu yeni sürece uyum gösterememesi sebebiyledir. Antik çağın köleci toplumunda Eflatun ve Aristo, eserlerini site devletin bunalımlı döneminde yazmışlardır. Bu bunalım, site devletleri yerine imparatorluklar kurulması ile çözülmüştür. Makyavelli, T. Moore veya T. Hobbes gibi yazarlar ise eserlerini, feodal devletin gelişen piyasa toplumunu kontrol etmede zorlanmasını anladıkları için yazmışlardır. Bu sorun ise önce merkezi mutlak devletler ile, daha sonra da ulus devletlerin oluşumu ile çözülmüştür (Eroğul, 1990, s. 24).

Devlet ve siyaset arasında bir ilişki olduğu düşünülürken siyasetin tanımı önem kazanır. Siyaset, birçok yazar tarafından 'kaynakların paylaşımı için yapılan mücadele' olarak tanımlanmaktadır. Başka bir tanıma göre ise; "Siyaset, belli bir üretim biçiminin varlığı ve gelişimi için gerekli olan koşulları toplumsal çapta sağlama uğraşdır" (Eroğul, 1990, s. 25). Bu koşullar sağlandıktan sonra devletin görevi artık bu üretim koşullarının sürdürülmesidir. Devlet bu görevini hukuki, askeri, bürokratik, ideolojik vb. aygıtlarını kullanarak yerine getirir. Esasında ise devlet üç kurum üzerinden varlığını sürdürür. Bunlar; hukuk, eğitim ve askerlik sistemidir. Üretim ilişkilerinin ve üretim güçlerinin gelişmesi kendi içinde bir çelişki de barındırmaktadır. Üretim güçleri geliştikçe öyle bir noktaya gelinir ki, eski devletin kurumları artık bu ilişkileri koruyamaz ve daha ileri götüremez. İşte o an, o devlet sisteminin çökmeye başladığı andır. Eski devlet yıkılır; yeni devlet sistemi, yeniden organize edilen hukuk, eğitim ve askerlik sistemi ile tarihteki yerini alır.

Üretim sürecinin gelişiminin engellenmesi ile ortaya çıkan krizlerin yeni bir devlet şekline yol açtığını kabul ederek diyalektik bir yöntemle bu sorunu araştırarak olan bu çalışmada devletin

oluşumundan modern devlete geçişe kadarki devlet şekillerinin yönetim anlayışları incelenecektir.

Devletin Oluşumu ve Antik Çağın Köleci Toplumunda Devlet

İnsanlığın uzun tarihi boyunca devletin ortaya çıkışı son 10-12 bin yıl içindedir. Son buzul çağının 14 bin yıl önce son bulmasıyla iklim ısınmaya ve çöller oluşmaya, insan toplulukları Mezopotamya ve Nil kıyıları gibi sulak alanlar çevresinde toplanmaya başlamıştır. Bu bölgelerde tarımın ortaya çıkışı ve suyun paylaşımı için verilen mücadele, ilk devletlerin oluşumunun en önemli sebeplerini oluşturmuştur (Barreau ve Bigot, 2008, ss. 24-26). Toplumların gelişim sürecinde iş bölümünün her sahaya yayılması ve çeşitlenmesi toplumsal katmanları oluşturmuş; tarımla birlikte mülkiyet ve tarımsal artık ürünün eşitsiz paylaşımından oluşan toplumsal katmanlar, devletin oluşumuna yardımcı olmuştur. Tarım hâsılasının kaydedilme ihtiyacı yazının icadını, paylaşım ve mülkiyeti koruma ihtiyacı da hukuk ve dinin oluşumunu getirmiştir. Çağlar boyunca devletler yazılı kanunlarını uygulamak, uymayanları uymaya zorlamak için de devletin zorlayıcı gücünü kullanmışlardır.

Antik çağda mülk sahiplerinin yaşadıkları kentin ve mülkiyetlerinin korunması ihtiyacı ile site devletleri ortaya çıkmıştır. Bu şehir devletlerine Antik Yunan'da site devleti anlamında Pôlis denmiştir. Bu Pôlis devletinin görevi ise nüfusun onda birini oluşturan özgür mülk sahibi yurttaşları üretimi sağlayan çoğunluk kölelerden korumak olmuştur. Yine Yunan demokrasisinde yönetimde temsil ve oy hakkı ufak bir azınlık olan özgür mülk sahibi yurttaşlara tanınmıştır. Bu demokraside eşitlik ve özgürlük ilkesi vardır. Ancak eşitlik, "yurttaşlar arası" ve köleler arası olmak üzere ayrı ayrı uygulanmakta, özgürlük de "yurttaş" sayılan kimselerin siyasal özgürlüğüdür (Göze, 2007, ss. 5-6). Yoksa tüm hayatları Polis tarafından denetlenen ve düzenlenen bu "yurttaşların" tam anlamıyla "özgür" olduklarını söylemek güçtür. Engels ise Yunan devletinin oluşumunu ilk sınıfsal devletin oluşumu olarak görür. Ona göre; antik Yunan devleti "mülk sahibi sınıfın hiçbir şeye sahip olmayan sınıfı sömürme hakkını ve onun üzerindeki egemenliğini sürdürüp götüren bir kurum" dur (Engels, 2005, s. 127).

Antik çağda köleci devletin üretim ilişkilerini sürdürmek için kullandığı aygıtlar; köle sahiplerinin haklarını korumak için yasalar yapmak, köleciliğin sürdürülmesini sağlayan siyasi yapılar kurmak, köle alışverişini düzenlemek ve köle pazarları kurmak, köleleri baskı altında tutmak ve köle isyanlarını önlemek için yeterli askeri güç bulundurmaya olmuştur (Eroğul, 1990, s. 71).

Milattan önce 5'inci yüzyıldan itibaren antik çağın şehir devletlerinde mübadele ekonomisine geçilmesi ve üretimin pazar için yapılmaya başlanmasıyla sitenin iktisadi ve sosyal dengesi bozulmuştur. Ticaretin yeni bir zengin sınıf yaratması ve toprak mülkiyetinin belli ellerde toplanması neticesinde, zenginler ile fakirler arasında sürekli çıkar çatışmaları oluşmaya başlamıştır (Ökte, 2008, s. 42).

Eflatun'un İdeal Devleti

Antik devletteki çöküşü fark edip buna çare arayan düşünürlerin başında Eflatun gelmektedir. Eflatun'a göre toplumların oluşması, uzmanlık gerektiren işlerin çoğalması yani işbölümü gereksinimi sebebiyledir (Eflatun, 1985, s. 60). Eflatun, kitabında evliliğin nasıl olacağından çocuk eğitimine, askerlerin eğitiminden kadın erkek ilişkisine toplumdaki bir sürü konuya değinir. Buradaki sistem öylesine idealdir ve yurttaşları o kadar doğrudan yanadır ki, birçok şeyde kanun koymaya bile gerek yoktur. Bu devletteki yurttaşlar; yöneticiler, bekçiler (veya koruyucular) ve çiftçi, sanatçı gibi diğer yurttaşlar olmak üzere üç sınıfa bölünmüştür. Esasında yöneticiler de bekçiler içinden seçildiğinden yurttaşlar gerçekte iki sınıftan oluşmaktadır. Gösterişsiz evleri dahil tüm giderleri toplum tarafından karşılanacak olan yönetici ve bekçilerin para, puldan uzak tutulmaları bu devlette esastır (Eflatun, 1985, s. 106).

Eflatun'un ideal devleti sosyal bir devlettir. O devlette zengin ve yoksul arasında gelir uçurumu yoktur. "Biz devletimizi, bütün topluma birden mutluluk sağlasın diye kuruyoruz. Yoksa bir sınıf, ötekilerden daha mutlu olsun diye değil" demektedir (Eflatun, 1985, s. 109). Eflatun zenginliğin de, yoksulluğun da insan için kötülük getireceğini savunur. Ona göre; biri insanı keyfe, tembelliğe yöneltirken, diğeri insanı küçültür (Eflatun, 1985, s. 111). Antik devletteki yozlaşmayı felsefeci

gözüyle analiz eden Eflatun, ideasında oluşturduğu devleti filozof bir krala yönettirir (Platon, 1985, s. 163). Bu devlete ulaşamayacağını anlayan Eflatun yaşlılık döneminde kaleme aldığı "Yasalar" adlı eserinde ise artık bir devletin yaşaması için hukukun gerekliliğine karar vermiştir (Platon, 1998, ss. 47-58).

Aristo'nun "Polis" Devleti

Antik çağın bunalımlı devletine çare arayan bir diğer düşünür de Aristo'dur. "Polis"te, soyluların mülkiyet sistemine karşı çıkan köylülerin, yurttaşların bazı kesimleri ile ittifak kurarak çıkardıkları isyanların bu mülkiyet sistemini tehdit etmeye başlaması, Aristo'yu devleti korumak için özel mülkiyeti daha sıkı savunmaya zorlamıştır;

"Sahiplerinin sayısı çoğaldıkça mülkiyete saygı azalır. İnsanlar, kendilerinin olan şeylere ortaklaşa sahip olunan şeylerden daha çok özen gösterirler; kamu mülkiyetini ancak kişisel olarak etkilendikleri (ondan bir şey bekledikleri) ölçüde kollarlar. (...) İşte açıkça görülüyor ki, mülkiyetin özel ellerde kalması daha iyidir" (Aristoteles, 1983, ss. 34-38).

Aristo için "Polis" devlet düzeni sonsuza kadar yaşayacak tek düzendir. Ancak iç karışıklıklar yanında, bir yandan da Makedonya'nın saldırıları sonucu zayıflayan bu düzeni sürdürmek için "Politika" isimli kitabında çeşitli yönetim biçimlerini inceler. İncelediği yönetimler: Ortak iyilik için tek bir kişinin yönetimi olan 'krallık' (monarşi), erdemli kişilerin oluşturduğu bir azınlığın yönetimi 'aristokrasi', bütün topluluğun iyiliği için çoğunluğun yönetimi olan ve Aristo'nun 'anayasal yönetim' veya '*politeia*' da dediği 'siyasal yönetim'dir. Aristo'ya göre bu yönetimlerden sapmalar da olabilir. Krallık tiranlığa, aristokrasi oligarşiye, siyasal yönetimler de demokrasiye dönüşebilir. Ona göre tiranlık, tek kişinin çıkarı için despotça yönetilen monarşi biçimidir. Yönetim sadece mülk sahiplerinin yani varlıklarının eline geçerse bu, oligarşi olur. Yönetim yoksulların çıkarı için varlıksızların eline geçerse bu, demokrasi olur. Toplumun çoğu varlıklı ise ve yönetim bunların elinde ise Aristo'ya göre bu yönetim biçimi de demokrasidir (Aristoteles, 1983, s.81).

Antik çağın köleci üretim biçimi, köle emeğine dayanan bir üretim biçimidir. İnsanların kendi tüketimleri için üretim yaptıkları ilkel komünal toplumlarda ise savaş esirleri bir fazla boğaz beslememek için öldürülmüş, köleye ihtiyaç duyulmamıştır. Zamanla geliştirilen üretim araçları emeğin verimliliğini arttırınca insanlar tükettiklerinden fazlasını üretmeye başlamışlar, böylece kendi tükettiklerinden daha fazlasını üreten köleler değer kazanmış ve mal haline gelmişlerdir. Özel mülkiyetin gerçekleşmesi ile ilkel komünal toplumun ortaklaşa üretim ilişkisi zorunlu olarak köleci üretim ilişkisine dönüşmüştür. Temel toplumsal yasalardan biri olan üretim ilişkilerinin üretim güçlerine uygunluğu yasası bu dönüşmeyi zorunlu kılmış ve toplum köle sahipleri ve köleler olarak iki temel sınıfa bölünmüştür. Azınlıkta olan köle sahipleri çoğunlukta olan kölelerden korkmuşlar ve kendilerini onlardan koruyacak bir örgüt kurmak zorunda kalmışlardır. Devletin ortaya çıkışında bu ihtiyacın payı büyük olmuştur. Köleleri baskı altında tutacak ve kölelerle birlikte her türlü mala karşı yapılacak saldırıları önleyecek kuralların gerekliliği hukuk kurumunu ortaya çıkarmıştır. Bilinen ilk yasa olan ve İ.Ö. 18'inci yüzyılda bir bazalt taşına kazılan Hamurabi Yasası bunun en ince ayrıntılarını vermektedir. Yasanın büyük bir bölümü köle sahiplerinin çıkarlarını koruyucu kurallara ayrılmıştır. Köleler üretimi hızla arttırarak üretim güçlerini olağanüstü geliştirmişlerdir (kölecilik bu anlamıyla insanlık tarihinde atılmış önemli adımlardan biri olarak görülmektedir). Ancak köleler, geliştirilen saban ve başkaca üretim araçlarına hiçbir ilgi duymadıkları gibi kendi zararlarına gördüklerinden bunları kırıp dökmeye ve isyan etmeye başlamışlardır (Örneğin Spartaküs vb. isyanlar). Üretimin ve toplumun gelişmesi yavaşlamaya başlamış, ilk zamanlarda üretimi ve gelişmeyi olağanüstü hızlandıran efendi-köle üretim ilişkileri yeni ve gelişmiş üretim güçlerine uygun düşmemeye başlamıştır. Üretim ilişkilerinin üretim güçlerine uygunluğu yasası yeniden işlemeye başlamış, feodal mülkiyet ve feodal üretim ilişkileri, köleci mülkiyetin ve köleci üretim ilişkilerinin bağrında böyle oluşmuş ve toplumu yepyeni bir biçime, feodal üretim biçimine dönüştürmüştür (Hançerlioğlu, 1986, ss. 242-244).

Avrupa'nın Feodal Toplumunda Devlet

Cermen istilaları ve diğer sebeplerle ekonomisi bunalıma giren Roma İmparatorluğu'nun yıkılması Ortaçağ'ın oluşum tarihi olarak görülmektedir. Feodalizmin Avrupa'da ortaya çıkışı hakkında birçok görüş vardır. Bunlardan birisi de Belçikalı tarihçi Henri Pirenne'e ait olmaktadır. Ona göre; İslamiyet'in ortaya çıkışı ve ticaretin durması feodalizmin oluşumunda ana etkenlerdir. İslamiyet'in 7'nci yüzyılda ortaya çıkışına kadar Akdeniz ticareti ve Roma altını "solidos"un değişim aracı olarak kullanılması devam etse de Müslümanlığın Avrupa'nın güney batı ve doğu kıyılarını istilasıyla Akdeniz ticareti gerileme dönemine girmiştir. 8'inci yüzyıl boyunca ticaretin durmasıyla, tacirler ortadan kalkmış ve onlar tarafından ayakta tutulan kentler yok olmaya ve Avrupa ekonomisi içine kapanmaya başlamıştır. 8'inci yüzyıl sonlarından itibaren Batı Avrupa tamamen tarımsal bir duruma dönmüş, toprak tek yaşam kaynağı ve zenginliğin biricik koşulu haline gelmiştir. Taşınabilir zenginliklerin (para vb.) ekonomik hayatta hiçbir rolü kalmamış, her türlü toplumsal varoluş, toprak mülkiyeti temeli üzerine oturmuştur (Pirene, 2003, ss. 10-15).

İşaya Üşür ise M. Dobb'un "Kapitalizm Gelişimi Üzerine İncelemeler" kitabının çevirisine yaptığı "Geçiş Tartışmaları" başlıklı ekte; feodalizmin oluşumunu, L. White ve H. Brunner'den alıntılarla, Roma'nın yıkılmasından sonra Roma ordusunun yaya askerleri yerine atlı askerlerin ortaya çıkışı ve üzenği, nal gibi koşum tekniklerinin gelişmesine bağlamaktadır (Dobb, 1992, ss. 416-417). Atlı askerlerin çoğalması *fief* adı verilen bir çeşit dirlik topraklarını, bunlar da toprağa bağlı serflere ihtiyacı ortaya çıkarmıştır.

İşte 9'uncu yüzyıldan başlayarak, güçlü ulusal monarşilerin ortaya çıkmasına kadar olan sürede, Avrupa'da hâkim olan örgütleniş biçimi bu feodal örgütleniştir. Başta Ortaçağ Avrupası olmak üzere tarihin bu evresinde ortaya çıkan ve sosyal, siyasal, askeri, ekonomik, yasal düzeni belirleyen bu sistem, feodalite olarak adlandırılır. Feodal düzende sosyal yapıyı belirleyen topraktır. Toprağı elinde bulunduranlar aynı zamanda siyasal iktidarın da sahibidir.

“Toprağın mülkiyeti askeri nitelikli aristokratik bir sınıf olan feodal senyörlerin elindeydi. Köylülerin ürettiği artık ürüne feodal soyluluk tarafından siyasi-hukuki bir zor mekanizması aracılığıyla el konuyordu. Serf olarak adlandırılan köylüler, işledikleri toprağın sahibi olan senyörün aynı zamanda siyasi-hukuki otoritesine tabi idiler” (Somçağ, 1994, s. 9).

Feodal düzenin siyasi yapısının en üstünde yetkisi sınırlı ve mutlak egemenliği bulunmayan bir kral vardır. Kralın altında hiyerarşik yapıda birbirine bağlı soylular bulunur. Bunlar üst lord, lord gibi sıfatlarla sıralanırlar. En altta lorda bağlı ve onun himayesine girmiş *vassal* adı verilenler ve vassalın zorla çalıştırdığı ona bağlı serfler bulunur (Poggi, 2002, ss. 36-40). Temel üretim aracı olan toprak, birçok feodal soylu arasında paylaştırıldığından ekonomik gücü ellerinde bulunduran ve kralın rakiplerine karşı tek dayanağı olan bu soylular, kendi iradelerini krala, gerekirse zor kullanarak kabul ettirecek güce sahiptir. Bunun en tipik örneği, 1215'te İngiliz feodalitesinin kral Yurtsuz John'a kabul ettirdiği Magna Carta'dır.

Feodal sistemde sadece üretim araçları değil, askerî güç de feodal soylular arasında paylaşılmıştır. Donanımlı askerlerden oluşan merkezî bir ordunun kurulması kral açısından pahalı olduğundan, bu ihtiyacı feodal soylular karşılamıştır. Bu sebeple kralın savaşta başarılı olması, feodalitenin desteğine bağlı kalmıştır. Feodal çağda kaleleri güç kullanarak ele geçirmek hâlâ imkânsıza yakın olduğundan şövalyelerle birlikte şatosunun surlarının arkasına saklanan bir feodal soylu, kralın gücünden korunmuştur. Bu durum, feodal soyluların bağımsız, hatta krala karşı hareket etmelerini kolaylaştırdığı gibi kralların mutlak egemenlik kurmasını da engellemiştir. Kısaca, feodal devletin siyasi yapısının en temel özellikleri bölünmüşlük ve yerellik olmuştur. Mutlak krallıkların ortaya çıkması ancak ateşli silahların savaş alanlarında kullanılmasından sonra mümkün olmuştur. Top sayesinde kalelerin arkasında saklanma avantajını yitiren feodal soylular krala bağlanmak zorunda kalmış, böylece feodalite siyasi örgütlenmedeki yerini güçlü ve mutlakiyetçi monarşilere bırakmıştır.

11'inci ve 14'ncü Yüzyıl Doğu Toplumlarında Devlet

Devlet yönetimi hem Batı, hem de Doğu'da inceleme konusu olmuştur. Avrupa feodalizmi yaşarken Doğu toplumlarının çoğunda merkezi yönetimler bulunmakta, baştaki hükümdar veya padişah ülkeyi merkezden atanan valiler ve memurlar ile yönetmekteydi. Doğu devletlerinde de çeşitli siyasetnamelerle devlet yönetimi konusunda hükümdar ve padişahlara öneriler getirilmiştir.

Kutadgu Bilig (Yusuf Has Hacip)

Orta Asya'da çeşitli sebeplerle hanedan mensuplarının birbiri ile mücadelelerinin şiddetlendiği ve bu sebeple toplum ve devlet düzeninin sarsılmaya yüz tuttuğu 11'inci yüzyılda İslamiyetten sonra yazılan ilk Türk eseri kabul edilen Kutadgu Bilig, Yusuf Has Hacip (1017-1077) tarafından kaleme alınmıştır. Kutadgu Bilig, kutluk, esenlik veren bilgi anlamına gelmektedir. Bu eser, 1069 yılında Balasagun'da yazılmaya başlanmış, 1070 yılında Kaşgar'da tamamlanmıştır. Doğu Karahanlı hükümdarı Tavgaç Kara Buğra Han'a atfen yazılmış bu eser onun önünde okunmuştur (Yusuf Has Hacip, 1991). Eser, doğruluk, saadet, akıl ve kanaat olarak dört ana temel üzerine oturmuş ve bu dört temel, dört karakterle temsil edilmiştir (Yusuf Has Hacip, 1991, s. 2). Eserde bu dört ana karakter ve bunlar arasındaki diyaloglar yer alır.

Bu karakterler;

İsim	Anlamı	Meslek	Sembolü
Kün-Togdı	"Gün Doğdu"	Hükümdar	Adalet/Doğruluk
Ay-Toldı	"Ay Doldu"	Vezir	Mutluluk/Saadet/Devlet
Ögdülmiş	"Övülmüş"	Bilge/Vezirin oğlu	Akıl (ya da Bilgi)
Odgurmuş	"Uyanmış"	Derviş/Vezirin kardeşi	Akıbet (Yaşamın sonu)/Kanaat

Yusuf Has Hacip bu eserinde çeşitli diyaloglarla (Hükümdar-Ay Toldı, Hükümdar-Ögdülmiş, Ögdülmiş-Odgurmuş ve Hükümdar-Odgurmuş diyalogları) ideal fert, toplum ve devletin nasıl olması gerektiğini ele almış ve tavsiyelerde bulunmuştur. Aslı Uygur alfabesi ile yazılmış bu eserin çevirilen nüshası Arapça'dır. Eser, 6645 beyit, 85 bâbdan oluşmaktadır.

Bu eserde, birey-toplum ilişkisinin dengeli bir halde yürütülerek devletin nasıl daha iyi idare edileceği ve hangi yaklaşımlarla refah toplumunun ortaya konulacağı üzerinde durulmuş, Eflatun'un devleti filozof krala yönetirmesi gibi burada da memleketin dirlik ve düzenlik içerisinde bulunmasının bilgili ve kararlı yöneticilerle mümkün olduğu belirtilmiştir. Eserde, hükümdarın töreye uyup, iyi kanunlar koyması, halkın da onun koyduğu kanunlara uymasını sağlaması ve hizmet edenlerin hak ettiği parayı alması gibi ilkeler devletin huzur ve refah içinde yaşaması için gerekli ilkeler olarak vurgulanmaktadır. Ayrıca işin ehline verilmesi gereği (1760)² Eflatun'un "Devlet"inde olduğu gibi (Eflatun, 1985, s. 60) dile getirilmektedir.

Eser esas olarak bilginin önemine vurgu ile başlamaktadır (148-161 ve 192-229). Diline hakim olma, çok söz söylememe, sabretme gibi konular sık sık tekrarlanmaktadır (161-191 ve 976-1028).

Kitapta dikkat çeken bir nokta da Eflatun'un "Devlet"inde olduğu gibi adalet, iyilik, doğruluk ve eğriliğin ne olduğu konusundaki diyaloglardır (792-822 ve 854-937). Yusuf Has Hacib'in Farabi (870-950) çevirilerinden Eflatun ve Aristo'yu okumuş olması kuvvetle muhtemeldir. İnsanın erdemleri konusunda, dost edinme, söz söylemekten ziyade dinlemenin önemi (1914), yöneticide aranılan özellikler (1948-2180) konusunda bilgiler bulunan eserde devletin hukukiliği ve yöneticilerinde kanunlara riayet etmesi gereği vurgulanmaktadır (2015, 2133-2137, 3461-3465).

Vezirlerde (2181-2264) ve komutanlarda (2269-2415) bulunması gereken özelliklerin de sıralandığı eser, diğer devlet adamlarının

---

² Parantez içindeki rakamlar beyit numaralarıdır.

nitelikleri ile devam etmektedir (katipler, kapıcıbaşı-iç güvenlik teşkilatı-, elçiler-dışışleri mensupları-, hazinedar-maliye görevlileri-, katipler vb.). Hatta aşçıbaşı, içkicibaşı gibi görevlilerde aranılan nitelikler de detaylı olarak sayılmaktadır.

Beylere hizmet etmede uyulması gerekli kurallar, hizmetlilerle ve halkla ilişkilerde dikkat edilmesi gerekli hususlar da kitabın konusudur. Ayrıca bilim adamları, doktorlar, çiftçiler ve hayvan yetiştiriciler, sanatkarlar, tüccarlar hatta fakirlerle münasebetlerde dikkat edilmesi gerekenler ayrıntıları ile açıklanmıştır.

Kitapta -eş seçimi dahil- nasıl evlenileceğinden (4475-4503), çocukların nasıl yetiştirileceğine (4504-4526) dair aile ve toplum yapısı konusunda her türlü bilgiyi ve öğüdü bulmak mümkündür. Hizmetçilerle münasebetler, yemek adabı gibi konulara da değinilen kitap, içinde bulunulan zamanın bozulduğu hakkındaki bölüm ve Yusuf Has Hacip'in kendine verdiği öğütlerle sona ermektedir.

Siyasetname (Nizamü'l Mülk)

Kutadgu Bilig ile aynı dönemde devlet yönetimi üzerine yazılan bir diğer eser de Nizamü'l Mülk (1018-1092) tarafından yazılan Siyasetname'dir. 1091 yılında Selçuklu hükümdarı Melikşah'ın isteği üzerine Farsça kaleme alınmış bu eser (Nizamü'l Mülk, 2009) Selçuklu Devleti'nin siyaset ve devlet anlayışı, genel Türk ve Fars siyaset anlayışı ve dönemin yaygın siyasi görüşlerine ışık tutması açısından önemli görülmektedir.

Önce Alparslan'a (1063-1072), daha sonra da onun oğlu Melikşah'a (1072-1092) vezirlik yapan Nizamü'l Mülk Sultan Melikşah ile bazen ters düşmesine rağmen Melikşah onu hiçbir zaman görevden almaya cesaret edememiştir. Nizamü'l Mülk 1092 yılında Haşhaşi Hasan Sabbah'ın bir fedaisi tarafından bir suikast sonucu öldürülmüştür. Ölümünden bir ay sonra Melikşah'ın da Bağdat'ta bir suikasta kurban gitmesi manidardır.

Nizamü'l Mülk, devlet teşkilatında idari, mali ve askeri alanlarda aldığı tedbirler ve düzenlemeler sayesinde Büyük Selçuklu

İmparatorluğu'nu ortaçağın en sağlam teşkilatlı devleti haline getirmiş, Selçuklu İmparatorluğu'nun saray teşkilatını ve büyük divanını kurmuş, maliye, milli savunma, denetleme, hariciye divanlarını, bakanlıklarını, mahkemeleri ve istihbarat teşkilatını oluşturmuştur. Askeri teşkilatını belli kurallara bağlamış (maaş sistemi, terfi, rütbelere vb.), bir rasathane kurarak astronomi alimlerini buraya toplamış, Celali adı verilen yeni bir takvim de oluşturmuştur.

Siyasetname, Arapça "siyaset" ve Farsça mektup, risale anlamına gelen "name"den meydana gelmiştir. Siyaset kelime olarak, hayvanı (özellikle atı) tımar etmek, bakmak, terbiye etmek, hakim olmak, idare etmek, düzene koymak, tedbir almak gibi anlamlara gelmektedir. Teşkilat ve idare terimi olarak da;

- Hükümet, memleket idaresi,
- Cezalandırılmayı hak edenlerin cezalarını vermekte şiddet göstermek,
- Cezalandırma, idam,
- Kamu düzenini sağlamak için yapılan icraat,
- Devletler arası münasebetleri düzenleyen ilim, diplomasi anlamlarına gelmektedir.

Erbab-ı Siyaset (Devlet ve hükümeti idare edenler, diplomatlar), *Meydan-ı Siyaset* (Siyasi idam cezalarının yapıldığı yer, mecaz olarak siyaset hayatı) gibi anlamları da vardır.

Padişahlara, devlet ileri gelenlerine yol göstermek gibi gayelerle kaleme alınan kitaplara da genel bir başlık olarak siyasetname denilmektedir. İslam felsefesinde politika için *ilm-i tedbir-i Medine* (şehir yönetimi ilmi) tabiri kullanılmıştır.

Siyasetname'de Nizamü'l Mülk 51 bölümün her birinde önce genel hatları ile konuyu özetler, daha sonra o konu ile ilgili hikâyeler anlatır. Tüm geleneksel devlet anlayışlarında olduğu gibi burada da yazar hükümdarın hükümet etme yetkisini bizzat Tanrıdan aldığını işaret etmektedir.

Nizamü'l Mülk eserinde bize kudretin zapt yollarından çok icra yöntemini anlatır. Merkeziyetçidir. Kitapta, bir yandan merkezi yönetim kuvvetlendirilirken, diğer yandan feodalitenin takviye edilerek merkeze iştirak etmesi için gerekli yollar gösterilir. Dolayısı ile Nizamü'l Mülk eserinde feodallerin merkeze entegrasyonu siyasetini takip etmiştir.

Nizamü'l Mülk Sünniliğin Şafii mezhebine bağlıdır. 30 yıllık hükümetinde Şii ve İsmaililere göz açtırmamıştır. Kitapta da görüleceği üzere Şafii ve Hanefiler haricinde devlet kademesinde Yahudi, Hristiyan ve Zerdüştlere katiyen vazife verilmemesini öğütlemektedir. Kadınlar ise devlet idaresinden muhakkak uzak tutulmalıdırlar.

Kitabı incelediğimizde; Padişahın haftada iki gün mazlumların ve haksızlığa uğrayanların dertlerini dinlemesi, vergi tahsildarlarını denetleyip yolsuzluğa karışanları derhal azletmesi gerekir (3. fasıl). Vezirleri de gizlice denetlemelidir (4. fasıl). İktâ sahipleri tahsil etmeleri gerekenler dışında reayadan fazladan bir şey tahsil etmemelidirler. Vergi memurları ve *gulamlar* (jandarma komutanları) iki yılda bir değiştirilmelidir (5. fasıl). Kadınlara harama meyletmemeleri için ihtiyaçları olduğu kadar maaş verilmeli, kadınlara gerektiği saygı gösterilmeli, ancak yanlış karar veren kadılar hakkında da hemen gerekli işlemler yapılmalıdır (6. fasıl). Padişah, kadılar dahil, üst düzey memurların yaptıklarından haberdar olmalıdır (7. fasıl). Padişahlar din işlerinin tetkiki için haftada bir gün din ulemasını huzura çağırıp istişarede bulunmalıdır (8. fasıl). Bakanların ve valilerin yolsuzluk ve rüşvete bulaşmamaları için yaptıkları işe göre ihtiyaçlarının karşılanması lazımdır (9. fasıl). Ordu ve raiyyetin durumlarını araştırıp haber sahibi olması için padişahın haber sahibi muhbirlerinin olması lazımdır. Bunlar direkt padişaha bağlı olup maaşları hazineden ödenmelidir (10. fasıl). Merkezden gereksiz emir ve ferman yayımlanmamalıdır. Bunların sayısı artarsa kıymetleri azalır. Ancak yayımlanan fermana uymayanın da hemen cezası kesilmelidir (11. fasıl). Merkezden çevreye gereksiz asker ve kolluk gücü gönderilmemelidir. Bunların sayısı artarsa gereksiz haraç almaya başlarlar (12. fasıl). Ülkenin dört bir yanına, duyduğu her şeyi padişaha ulaştırarak tüccar, seyyah, yoksul kılığında casuslar salınmalıdır (13. fasıl). Saray harcamalarına nezaret eden bir vekil her ay gerektiğinde her gün

padişah meclisine bilgi vermelidir (14. fasıl). Kendisine devlet görevi verilen birinden nedim olmaz, nedim'e de devlet görevi verilmez (15. fasıl). Devlet işlerinde alimlere danışılmalı, istişare edilmelidir (16. fasıl).

Dergahta, eli yüzü düzgün, boyu posu yerinde, aklı başında, giyim kuşamları şık, maaşlı 200 süvari (her 50'sinin başında onları tanıyan bir lider olacak şekilde), 4000 piyade, padişaha bizzat bağlı 1000 has gözde ve ihtiyaç halinde kullanılmak üzere ayrıca 3000 asker bulunmalıdır (muhafız alayı) (19. fasıl). Hepsi muhtelif mücevher kakmalı 20 takım seçkin silah imal edilmelidir. Saraya elçiler geldiğinde eli yüzü düzgün, giyim kuşamı yerinde 20 gulam bunları kuşanarak padişahın tahtı çevresinde yerlerini almalıdır (20. fasıl). Yabancı elçiler sınırdan girdikleri andan itibaren geliş maksatları öğrenilerek, mihmandar eşliğinde saraya getirilmelidir. Elçiler sadece mektup getirip götürmekle değil, ordusunun aşip aşamayacağı hakkında karşı yollar, nehirler, geçitler hakkında bilgi almak, söz konusu ülkenin askeri hakkında malumat toplamak, illerin ve halkın sosyal seviyesi hakkında bilgi toplamak, vezirlerin ve memurların maaşları dahil durumlarını öğrenmek vb. bir çok görev için gönderilirler (21. fasıl). Ordunun konaklayacağı yerlerde önceden lojistik hazırlık yapıp yeterli erzak bulundurulmalı, köylü ve reayayı gereksiz sıkıntıya sokmaktan kaçınılmalıdır (22. fasıl). Askerin maaşı kesin bir şekilde belirlenmeli ve zamanında ödenmelidir (23. fasıl). Ordu katışıksız tek bir ırktan teşkil edilmemeli, karışık ırklardan oluşturulmalıdır (24. fasıl). Arap, Kürt, Deylem, Rum emirlerinin evlat veya kardeşlerinden birini sürekli yanında 500'den az olmamak şartıyla rehin tutmak gereklidir (25. fasıl). Türkmenler de devlet görevine alınmalıdırlar (26. fasıl). Ordunun eğitim ve terfi usullerine azami riayet gösterilmelidir (27. fasıl). Terfilerin nasıl yapılacağına dair (28. fasıl). Sarayda resmi ve özel görüşmelerin nasıl yapılacağına dair (29. fasıl). Protokol yemeklerinin nasıl yapılacağına dair (30. fasıl). Protokol yerlerinin titizlikle belirlenmesi gerekir (31. fasıl). Müracaatlarda silsilenin takip edilmesi ve üste saygısızlık eden astların cezalandırılmalarına dair (32. fasıl). Maaşı yüksek üst düzey askerler tefrişat ve mefruşat yerine askerin eğitim ve teçhizatı ile ilgilenmelidirler (33. fasıl). Yüksek rütbedekilerin herkesin önünde paylanmamasına dair (34. fasıl). Nöbetçi ve muhafızlar her bakımdan kontrol altında tutulmalı, geceleri de denetlenmelidirler (35. fasıl).

Padişahın sofrasının bol ve geniş tutulmasına dair (36. fasıl). Hizmetkarlara taktir ve cezaları gecikmeden verilmelidir (37. fasıl). Memleketin bir bölgesinde bir haksızlık olduğu haberi alınırsa hükümdarın has adamlarından biri oraya giderek vaziyeti tespit etmelidir (38. fasıl). Memleket meselelerinde aceleci olunmamalıdır (39. fasıl). Cezaların kimin tarafından yerine getirileceğine dair (40. fasıl). Hükümdarın bağışlayıcı olmasına dair (41. fasıl). İki iş bir kişiye, iki kişiye de bir iş verilmemeli, işler ehline verilmelidir (42. fasıl). Astların üst yapılmaması, kadınların devlet işlerinden uzak tutulmalarına dair (43. fasıl). Şafii ve Hanefi mezhebi haricindekilerin devlet görevlerine getirilmemeleri gerekir (44. fasıl). 45-49 fasıl arası bazı dini olaylar anlatılır. Her derdi olan dergaha girmesin. Bu dertler arzuhallere yazılsın. Dergahtan beş kişi bunları toplayıp dergaha arz etsin ve aldıkları cevabı ferman sahiplerine iletin (50. fasıl). Hazine gelir gideri düzgün tutulmalıdır (51. fasıl).

Mukaddime (İbn-i Haldun)

Devleti ve ortaçağ toplumunu “Mukaddime” adlı eserinde inceleyen İslam düşünürü İbni Haldun (1332-1406) toplumdaki “asabiyyet” kavramını ortaya atmıştır. Asabiyyetin birlikten doğan kuvvet olduğunu açıklayan İbni Haldun, asabiyyetin kaynağının akrabalık ve nesep (soy) olduğunu söylemektedir (İbn-i Haldun, 1988, s. 323). İbni Haldun, “düşmanların saldırısından korunmak ve saldıranları kovmak (ve servet kazanmak) ve istilalar, kişilerin bir araya toplanması ile olur ve buna Asabiyyet adı verilir” diyerek asabiyyeti tanımlamakta, asabiyyetin amacı için de, “asabiyyetin sonuç ve gayesinin devlet kurmak olduğu anlaşılmıştır” demektedir (İbn-i Haldun, 1988, ss. 352-355). Ancak yine İbni Haldun’a göre; “her asabiyyet sahibi devlet kurarak hükümdar olamaz, ancak tebaayı kendine boyun eğdiren, vergiler toplayan, delegeler gönderen ve sınırları koruyan hükümdar olabilir” (İbn-i Haldun, 1988, s. 473). İbni Haldun coğrafya ve iklimin insan üzerindeki etkilerine de değindiği kitabında göçebelik ve kentlilik üzerinde uzun uzun durur. O, göçebeliği şehirliye üstün görür. Yine ona göre; yerleşik nitelik kazanan toplumlar, göçebe toplumlar karşısında yenilmeye mahkumdurlar (İbn-i Haldun, 1988, s. 314-315). İbni Haldun insanlar gibi devletlerin de ömürleri olduğunu söylemekte,

bir kuşağın ortalamasının 40 yıl olduğunu söyleyerek devletlerin üç kuşak yaşayabildiklerini belirtmektedir. Buna göre devletlerin ömürleri 120 yıldır. Yine İbni Haldun'a göre devletler beş aşamadan geçerler. Birinci aşama zafer ve maksatlara erişme aşamasıdır. Bu aşamada devletin toprakları alınır, vergiler konur. Kuruluş için gerekli kaynaklar ve düzen sağlanır. İkinci aşama egemenliğin kişileşmesi aşamasıdır. Bu aşamada, tek bir kişinin asabiyyeti bütün herkes üzerinde egemen kılınır. İktidara gelirken işbirliği yapılan ortaklar uzaklaştırılır. Üçüncü aşama özveri ve rahatlık çağıdır. Bu aşamada devlet artık servet biriktirir, bayındırlığı geliştirir, tebaalarına makam dağıtır. Dördüncü aşama kanaat ve barışla yaşama çağıdır. Bu aşamada devlet kendinden önceki durumu aynıyla sürdürür. Bir anlamda duraklama dönemine girilmiş ancak gerileme ve çökme başlamamıştır. Beşinci aşama israf çağıdır. Bu aşamada önceden biriktirilenler yenir. Artık devlet iyice ihtiyarlamıştır (İbn-i Haldun, 1988, ss. 444-447). İbni Haldun'a göre, göçebelikten yerleşikliğe geçen insanoğlu uygarlığı geliştirir ve yozlaşır, başka bir göçebe asabiyyeti ona son verir, kendisi yerleşik olur. O da yozlaşır asabiyyetini kaybedince, bir başka göçebe soy ona da son verir. Bu mekanizmanın esası, akrabalığa bağlı asabiyyet ile yerleşikliğin bu asabiyyetin yok olmasına yol açmasıdır.

16'ncı Yüzyıl: Feodal Devlet Yıkılırken

Feodalizmin krize girip yıkılışına bir çok yazar farklı açıklama getirmektedir. H. Pirenne buna sebep olarak ticaretle beraber kentlerin canlanışını ve paranın tekrar değişim aracı olarak kullanılmasını gösterirken (2003 ve 2009), M.Dobb; bunu, soyluların harcamalarının artması sebebiyle serfler üzerindeki sömürünün aşırı artışı ile üreticilerin malikanelerden toplu göç etmelerine dayandırmaktadır (1992, ss. 39-42). R. Hilton; feodalizmin çözülüşünü rant ekonomisindeki gelişmeye bağlamakta (2000, ss.120-121), P. Sweezy ise, Pirenne'in yanında yer alarak; pazar için üretim ve ticaretin gelişmesinin burada etken olduğunu söylemektedir (2000, s. 26). 11'nci yüzyılda Haçlı Seferleri'nin başlaması, 14'ncü yüzyılda başlayan büyük veba salgını, yine 14 ve 15'nci yüzyıllarda iklimdeki olumsuzluklar, peşinden başlayan köylü isyanları feodalizmin krizini derinleştirmiştir (Wallerstein, 2004, ss. 36-52).

14 ve 15'nci yüzyıllar arası yukarıda anlatılan çeşitli sebeplerle krize giren feodal devletler kent devleti haline gelmişler, bugünkü parlamentoların öncülleri olan kent parlamentolarını kurmuşlar, üretimlerini de daha sonraları kapitalizmin gelişimine engel teşkil edip yıkılacak olan lonca sistemi üzerinden örgütlemişlerdir. Kent devletinden mutlak krallıklara geçiş sürecinde, yeni üretim ilişkileri ve üretim güçlerinin gelişimi, coğrafi keşifler ve ticaretin gelişmesi yoluyla altın ve gümüş miktarının artması ile önce M. Luther'in (1483-1546) öncülük ettiği dinde reform hareketi başlamıştır. Dinde reform ile kilisenin parasal ilişkilerden çekilip yeni üretim ilişkilerine uygun Protestanlığın kurulması, kapitalizm ruhuna uygun yeni tür girişimci insanın gelişmesini sağlamıştır (Weber, 1997, ss. 69-81). J. Gutenberg'in 1447'de matbaasını kurup hızla İncil dahil diğer kitapları basmaya girişmesi yeni toplumdaki yeni insanın gelişimini hızlandırmıştır. Bütün bu gelişmeler Avrupa'da yeni düşüncelerin, sanatın ve toplumun gelişimini hızlandıran Rönesans döneminin açılmasını tetiklemiştir. Yine bu dönemin düşünürlerinden Erasmus (1469-1536) *Deliliğe Övgü* adlı eserinde dönemin Katolik kilisesine ve bağınazlığa acımasız eleştiriler yaparak burjuva düşüncesinin gelişimine katkıda bulunmuştur (2000). Bu dönemde Machiavelli (1469-1527) ve Thomas More (1478-1535) feodalizmdeki krizi görüp, değişen dünyada yeni devletin ve yeni toplumun şekillenmesine yazıları ile yardımcı olmuşlardır.

"*Prens*" adlı kitabını 1498-1512 yılları arasında Floransa'da yazan Machiavelli siyaset bilimini Antik Çağ'daki dar çerçevesinden, kölecilik esasına oturmuş bir ahlakçılık anlayışından kurtarmış, ulusal birlik, milliyetçilik, feodalizm düşmanlığı, ticarete övgü, yasa önünde eşitlik, bağınazlığı kötüleme gibi burjuva ideolojisinin temel öğelerini öne çıkararak, burjuva sınıfının ideolojisini egemen kılmıştır (Eroğul, 1981, s. 105).

Machiavelli "*Prens*"te, hükümdarın nasıl olması gerektiği ve özelliklerinin yanında iktidarda kalmanın veya işgal edilen bir ülkeyi yönetmenin kurallarını açıklar. Osmanlıyı örnek göstererek, merkezi mutlak devletleri feodal devletlere göre üstün görür (2004, s. 21). Devletin temelini hukuk ve askerlik olduğunu söyler (2004, s. 52). Hükümdarda olması gereken özellikleri sıralarken hukuk ve askerlik

sanatını ve tarih bilmesini ön sıralara koyar (2004, s. 62). Realist bir görüşle yazılan kitabın çoğu yerinde Eflatun'un ideal devlet düşüncesi eleştirilmektedir (2004, s. 65).

16'ncı yüzyıl İngiltere'si tarımda kapitalist çiftliklerin kurulduğu, köy boşaltmalarının uygulanıp, boşaltılan toprakların ise gelişen dokuma sanayi için yünlerine ihtiyaç duyulan koyun otlaklarına dönüştürüldüğü bir ülke görünümündeydi (Polanyi, 2005, ss. 74-85). Boşaltılan köylerden şehirlere akan ve mülksüzleşip dilenci veya ucuz işgücü konumuna dönüşen köylülerin durumundan etkilenip, *Ütopya* adlı kitabını kaleme alan Thomas More, bu eserde adada yaşayan bir toplum üzerinden 16'ncı yüzyıl İngiliz adalet sistemini, toplum düzenini vs. eleştirmiştir (More, 1997). Marx da *Kapital*'de mülksüzleştirilen köylülerin doğmakta olan manifaktürler tarafından proletarya haline getirilmelerine ve bu kadar şanslı olmayanların nasıl serseri ve dilenci haline geldiklerini anlatmaktadır (Marx, ss. 698-705).

17'nci Yüzyıl: Mutlak Devlete Geçiş

Çeşitli sebeplerle üretim ilişkileri krize giren feodal yapı bilhassa 14'ncü yüzyıldan sonra çözülmeye başlamış, bu da geleneksel devlet yapısının çökmesi ile sonuçlanmıştır. 15'nci ve 16'ncı yüzyılda Batı Avrupa'da bilhassa İngiltere merkantilist³ bir devlet haline gelmiş, Akdeniz'den Atlantik kıyılarına kaymış olan ticaret yolları da bu merkantilist politikaları desteklemiştir. Merkantilizm iç ve dış siyaseti yönünden de mutlakiyet yönetimlerini zorunlu kılmıştır (Göze, 2007, s. 129). Ancak gelişen üretim güçleri önünde mutlak krallar engel teşkil ettiğinde mutlakiyet de sorgulanmaya başlanmıştır. Feodalizmin ilk çözüldüğü ülke olan İngiltere mutlak krallığın denetim altına alınma sürecinde de öncü rolü oynamıştır. 1640-1660 İngiliz devrimi sonucunda kral gücünü ve yetkilerini yeni ortaya çıkmış burjuvazi ile paylaşmayı kabul etmiştir. İngiltere'de Albay Cromwell tarafından 1649'da ilan edilen Cumhuriyetin peşinden 1659'da tekrar krallığa dönülse de sanayi

---

³ Merkantilizm: Feodalizmin çözüluşüne yakın tarihlerde ortaya çıkmış, millî zenginlik ve gücün, ihracatı yükselterek bunun karşılığında değerli madenler elde etmeye paralel olduğunu iddia eden ve bunu ithalatı kısıtlayıp ihracatı arttırarak yapmayı amaçlayan iktisadi sistem. İlk defa Adam Smith tarafından *Ulusların Zenginliği* adlı eserinde dile getirilmiştir.

ve ticaretin saray tarafından denetlenmesi bir daha geri gelmemek üzere ortadan kaldırılmış olduğundan, kral artık yetkilerini parlamento ile paylaşmak zorunda bırakılmıştır. Devrim esnasında kapitalizmin gelişimine ayak bağı olan lonca ve çıraklık yasaları da değişime uğramış, serbest ticaret ve sanayinin gelişmesi önündeki tüm engeller kaldırılmıştır (Hill, 1997, s. 82).

İngiltere’de iç savaş yaşanırken 1651 yılında *Leviathan’ı* yazan Thomas Hobbes (1588-1679), doğa durumunda herkesin herkesle savaş halinde olduğunu, bunu önlemenin yolunun ise insanların bir sözleşme ile özgürlüklerini Leviathan’a devretmeleri olduğunu anlatmaktadır. Burada Leviathan⁴ ile kastedilen, mutlak kralın başında bulunduğu devlettir. Hobbes’a (2001, s. 127) göre; devletin amacı bireysel güvenlidir. İnsanları, yabancıların ve birbirine verecekleri zararlardan koruyup kendi güç ve emekleri ile mutlu yaşatmanın yolu ise, bütün kudret ve güçlerini tek bir kişiye veya oyları ile kurulacak tek bir iradeye (meclise) devretmeleridir (Hobbes, 2001, s. 130).

Hobbes’un devleti, mutlak ve otoriterdir. Buradaki sözleşme de tek taraflı olup Leviathan’ı bağlamamaktadır. O istediği zaman hukuku değiştirme yetkisine sahiptir. Feodalizme göre devrim niteliğinde olan, ancak bugüne göre demokratik ve özgürlükçü sayılamayacak egemenliğini kralda bulan devletin özellikleri Leviathan’da şu şekilde sıralanır (Hobbes, 2001, ss. 131-136):

- Uyruklar hükümet şeklini değiştiremezler,
- Egemen güçten vazgeçilemez,
- Hiç kimse, egemene karşı gelemez,
- Egemenin eylemleri uyrukları tarafından eleştirilemez,
- Egemenin yaptığı hiçbir şey uyruk tarafından cezalandırılmaz,

---

⁴ Leviathan: İncil’de geçen bir çeşit deniz ejderhası. Üzerindeki sert pulları dolayısı ile öldürülmesinin imkânsız olduğuna inanılır.

6. Uyruklarının barışı ve savunulması için neyin gerekli olduğuna egemen karar verir,
7. Uyruklara hangi düşüncelerin öğretileceğine egemen karar verir,
8. Yargılama ve anlaşmazlıkları çözme hakkı ona aittir,
9. Savaş ve barışa da o karar verir,
10. Hükümet üyelerini o seçer,
11. Ödül ve ceza verme hakkı ona aittir,
12. Şeref ve paye verme hakkı da onundur.

Hobbes'dan yaklaşık kırk sene sonra J. Locke (1632-1704) ise Hobbes'un mutlakiyetçi görüşlerinin aksine daha liberal düşünceler ile devlet üzerine görüşlerini yazmıştır. Doğa durumunda insanların barış içinde yaşadığını savunan Locke, "İnsanların devletlere bağlanmasının ve kendilerini hükümet altına koymalarının büyük ve başlıca amacı, tabiat halinde pek çok eksikleri olan mülkiyetlerini korumalarıdır" diyerek devlet kurmalarının başlıca amacının mülkiyetin korunması olduğuna değinmiştir (Locke, 2002, s. 99). Cezalandırma haklarını sözleşme ile kurdukları bu devlete devreden insanların devlet tiranlaşırna ona direnme haklarının olduğuna değinen Locke tiranlığı, "yöneticinin hakkı olmadığı halde hakkının ötesinde güç uygulamasıdır ve bu gücü elinde bulunduran herhangi birinin, bu gücü altında bulunanların yararına değil, sadece kendi özel menfaatine kullanmasıdır" diye açıklamıştır (Locke, 2002, s.151). Locke, direnme hakkını ise; "yetkili kim olursa ona kanunlarla verilen gücü aşarsa ve kanunun izin vermediği tebaa üzerini kuşatmak için emri altındaki gücü kullanırsa, birinin hakkına zorla tecavüz eden herhangi başka biri gibi onun hakimliği sona erer, yetkisiz hareketine karşı çıkılabilir" diye izah etmiştir (2002, s.153).

Hobbes ve Locke'un çağında feodalizm çözülmeye devam etmiş, keşifler ve merkantilist ekonomi sayesinde bollaşan altın ve gümüş paranın değerini düşürürken feodal lordların gelirleri de reel olarak azalmaya başlamıştır. Soylular ticaretle uğraşmayı soyluluğa aykırı bir iş olarak gördüklerinden soylu statülerini kaybedecekleri korkusu ile

ticaret de yapamamışlardır. Ancak yeni gelişen burjuvazi, ticaretten elde ettiği gelirler ile özellikle Fransa'da kralın bazı mevkileri satmasından da yararlanarak bu mevkileri satın almaya başlamıştır. Feodal soylular için bir başka sorun da, feodal lordların askeri önemlerini yitirmesi olmuştur. Artık soylulardan oluşan, bilgi ve beceriye değil, kaba kuvvete dayanan ve küçük birliklerden oluşan ordu yerine, değişen dünya düzeni, profesyonel bir ordu ve donanma gerekli olmaya başlamıştır. Üçüncü olarak hukuk yeni düzene ayak uyduracak şekilde değişmeye başlamıştır. Yetki alanı genişleyen ve profesyonelleşen kraliyet mahkemeleri feodal lordların yerel düzeydeki yargı yetkilerini ellerinden almaya başlamıştır (Poggi, 2002, ss. 85-86). Hobbes ve Locke'dan yaklaşık yüz yıl sonra Fransa'da ve diğer Avrupa ülkelerinde devrimlerle veya diğer etkenlerle burjuva iktidarları kurularak modern devletin tohumları atılmaya başlanmıştır.

Sonuç Yerine

Batıda ve Doğuda incelenen geleneksel devletler üretim ilişkilerini tarım toplumu üzerine kurmuşlardır. Bu devletler, tarımdan alınan vergilerle bir yandan ordularını finans ederken, bir yandan da şehirlerin imarını gerçekleştirmişlerdir. Avrupa'da devlet anlayışı bu dönemde feodal ilişkiler üzerinden gevşek bir merkezi devlet ve yetkisi daraltılmış bir kral üzerinden yürütülmüştür. Üretim araçlarına sahip olan yerel feodaller, askeri güce de kumanda etmiş, gerektiğinde kralın emrine bu askeri güçlerini vermişlerdir. Bölünmüşlük ve yerellik feodalizmin özelliği olmuştur. Hukuk, yerel feodallerin yetkisinde olduğu gibi, eğitim yerelde özellikle din üzerine kurulmuştur. Doğu'da ise daha merkezi bir yapıda bulunan devletler, yereli merkezden atanan memurlarla yönetmeye çalıştıkları gibi, yerel feodalleri de her zaman merkeze entegre etmeye çalışmışlardır. Doğuda geleneksel devlet adalet üzerinden meşruiyet bulmuş, ayrıca toplum kendi içinde loncalar, mahalle ve dinsel örgütlenme mekanizmaları ve vakıflarla kendi içinde oto kontrol mekanizmalarını sağlamıştır.

Çeşitli sebeplerle üretim ilişkileri krize giren feodal yapı bilhassa 14'üncü yüzyıldan sonra çözülmeye başlamış, bu da geleneksel devlet yapısının çökmesi ile sonuçlanmıştır. 15'inci ve 16'ncı yüzyılda Batı

Avrupa'da bilhassa İngiltere merkantilist bir devlet haline gelmiş, Akdeniz'den Atlantik kıyılarına kaymış olan ticaret yolları da bu merkantilist politikaları desteklemiştir. Merkantilizm iç ve dış siyaseti yönünden de mutlakiyet yönetimlerini zorunlu kılmıştır.

Mutlak devlete ve ulusal devletlere geçişte Westfalia antlaşması önemli görülmektedir. Aynı dönemde kapitalizmin gelişimi ile kontrol edilebilir pazar ihtiyacı ulus devletleri ortaya çıkarmıştır. Westfalia Antlaşması ve sonuçları ile ulus devlete geçiş süreci ayrı bir çalışmanın konusudur. T. Hobbe Leviathan'ı bu mutlak devlete geçiş sürecinde yazmıştır. Mutlak devletten parlamenter devlete geçişi, J. Locke, cumhuriyete geçişi ise, J. J. Rousseau'nun kitaplarında görmek mümkündür. Pazarın korunması ihtiyacı ile merkezi güvenlik ve profesyonel ordular oluşmuş, pazara yönelik hukukun düzenlenmesi sonucu merkezi vergiler getirilmiş, din eğitimin yerini ise işbölümünün gelişmesi ile seküler ve merkezi eğitim sistemi almıştır. 18'inci yüzyıldan itibaren batıda bürokrasinin oluşumu yine bu tür bir ihtiyaç iledir. Modern devletin oluşumu, kurumları ve gelişimi ayrı bir çalışmada incelenecektir.

Summary

The purpose of this study is to investigate the properties of the management approaches from the period of formation of the modern state.

State, for thousands of years since Plato and Aristotle is philosophers of the study area and different state definitions in certain stages of human history have emerged. The reason that state has different definitions in different periods of history is its historical and dialectical reality. Throughout the ages, the new state forms of production relations have required the development and change; each state and production form has brought about compatible institutions such as education, law, and military. Different states in history, societies have been built on a previous crises. Crisis in the State of slavery of ancient times has created the feudal state, the feudal state in a

transitional period of crisis has created the capitalist state and the crisis of capitalism has created socialist and liberal state. All of these crises are because of the fact that the development of means of production has create a new process of accumulation and the old relations of production cannot adapt to this new process. In the slave society of ancient times Plato and Aristotle have written their works in the period of depressed state; however, some writers such as Makyavelli, T. Moore, T. Hobbes have written their works when the feudal state is forced to control the emerging market society.

Traditional states in the West and East founded their relations of production on the agricultural community. These states have allocated their taxes collected from agriculture for both their armies and the reconstruction of cities. During this period, the state mentality in Europe was conducted on the basis of a weak central government and the reduced-authority king. The local feudals which have the means of production has controlled the military power and used it for the king's order when it is necessary. Fragmentation and locality have the features of feudalism. Law, as well as local feudal authority, especially religious education is based on the local level. The states, which have more central structure in the East, have tried to manage the local with centrally appointed officials. Besides, these states have always tried to integrate local feudals to the center. On the other hand, traditional state in the East has found its legitimacy over justice. Furthermore, the society has ensured its own self-control mechanisms via neighborhood mechanisms, religious organizations and foundadions.

Kaynakça:

Aristoteles, (1983). *Politika*. (çev. Mete Tunçay). (2.b). İstanbul: Remzi.

Barreau, J. C. ve Bigot, G. (2008). *Tarih Öncesinden Günümüze Bütün Dünya Tarihi*. İstanbul: Dharma Yayınları.

Dobb, Maurice. (1992). *Kapitalizmin Gelişimi Üzerine İncelemeler*. (çev. F.Akar). İstanbul: Belge Yayınları.

Eflatun. (1985). *Devlet*. (çev. Sabahattin Eyübođlu ve M. Ali Cımcöz). (5.b). İstanbul: Remzi.

Engels, Frederich. (2005). *Ailenin Özel Mülkiyetin ve Devletin Kökeni*. (çev. Kenan Somer). (13.b). Ankara: Sol Yayınları.

Erasmus. (2000). *Deliliğe Övgü*. (çev. Nusret Hızır). (2.b). İstanbul: Kırmızı Yayınları.

Eroğul, Cem. (1981). *Siyasal Düzenlerin Sınıflandırılmasına İlişkin Birkaç Tarihsel Örnek ve Tartışma*. Ankara Üniversitesi Basımevi.

Eroğul, Cem. (1990). *Devlet Nedir*. İstanbul: İmge.

Göze, Ayferi. (2007). *Siyasal Düşünceler ve Yönetimler*. İstanbul: Beta.

Hançerlioğlu, Orhan. (1986). *Toplumbilim Sözlüđü*. İstanbul: Remzi Kitabevi.

Hill, Christopher. (1997). *1640 İngiliz Devrimi*. (çev. Neyyir Kalaycıoğlu). (2.b). İstanbul: Kaynak Yayınları.

Hilton, Rodney. (2000). *Yorum. Feodalizmden Kapitalizme Geçiş*. (çev. Çetin Yetkin). (2.b) içinde (111-122). İstanbul: Kaynak Yayınları.

Hobbes, Thomas. (2001). *Leviathan*. (çev. Semih Lim). (3.b). Yapı Kredi Yayınları.

İbni Haldun. (1988). *Mukaddime*. (çev. Zakir Kadiri Ugan). İstanbul: Milli Eğitim Basımevi.

Locke, John. (2002). *Sivil Toplumda Devlet, Uygar Toplum Üzerine İkinci Deneme*. (çev. Serdar Taşçı ve Hale Akman). İstanbul: Metropol Yayınları.

Machiavelli. (2004). *Hükümdar*. (çev. Celal Öner). İstanbul: Oda Yayınları.

Marx, Karl. (2007). *Kapital*. Birinci Cilt. (çev. Alaattin Bilgi). (8.b). Ankara: Sol Yayınları.

More, Thomas. (1997). *Ütopya*. (çev. Sabahattin Eyübođlu ve Vedat Günyol). İstanbul: Cem Yayınevi.

Nizamü'l Mülk. (2009). *Siyasetname*. (çev. Mehmet Taha Ayar). İstanbul: İş Bankası Yayınları.

Ökte, K. Savaş. *Antik Çağda İktisadi Düşünce*. Elektronik Sosyal Bilimler Dergisi. Bahar 2008. C.7. (sayı:24). s. 42. <http://www.e-sosder.com/dergi/24037-062.pdf>.

Platon. (1998). *Yasalar*. (çev. Saffet Babür), İstanbul: Kalcı Yayınevi.

Pirenne, Henri. (2003). *Ortaçağ Kentleri* (çev. Şadan Karadeniz). (4.b). İstanbul: İletişim Yayınları.

Pirenne, Henri. (2003). *Ortaçağ Kentleri, ve Ortaçağ Avrupa'sının Ekonomik ve Sosyal Tarihi*. (çev. Uygur Kocabaşoğlu). (3.b). İstanbul: İletişim Yayınları.

Polanyi, Karl. (2005). *Büyük Dönüşüm* (çev. Ayşe Buğra). (4.b). İstanbul: İletişim Yayınları.

Poggi, Gianfranco. (2002). *Modern Devletin Gelişimi*. (çev. Şule Kut ve Binnaz Toprak). (2.b). İstanbul: Bilgi Üniversitesi Yayınları.

Somçağ, Selim. (1994). *Avrupa Feodalizminin Evrimi*. İstanbul: Bağlam. 1994.

Sweezy, Paul. (2000). *Bir Eleştiri. Feodalizmden Kapitalizme Geçiş*. (çev. Çetin Yetkin). (2.b) içinde (15-46). İstanbul: Kaynak Yayınları.

Wallerstein, Immanuel. (2004). *Modern Dünya Sistemi, Kapitalist Tarım ve 16. Yüzyılda Avrupa Dünya Ekonomisinin Kökenleri* (çev. Latif Boyacı). (1.cilt). İstanbul: Bakış Yayınevi.

Weber, Max. (1997). *Protestan Ahlakı ve Kapitalizmin Ruhu*. (çev. Zeynep Aruoba). (2.b).

Yusuf Has Hacip. (1991). *Kutaggu Bilig-I Metin*. (çev. Reşit Rahmeti Arat). (3.b). Ankara: Atatürk Kültür, Dil ve Tarih Yüksek Kurumu. Türk Dil Kurumu Yayınları.

Yusuf Has Hacip. (1991). *Kutaggu Bilig-II Çeviri*. (çev. Reşit Rahmeti Arat). (5.b). Ankara: Atatürk Kültür, Dil ve Tarih Yüksek Kurumu. Türk Dil Kurumu Yayınları.

